

Eervolle vermelding Ger Schmook-prijs 2013

Archivarissen aan het werk

De geschiedenis van het stadsarchief van Gent tussen 1817 en 1925 in Belgisch perspectief¹

Timo Van Havere, KU Leuven

Tussen 1817 en 1925 stond het stadsarchief van Gent achter-eenvolgens onder de hoede van zes stadsarchivarissen. Elk van hen had andere interesses, wat ervoor zorgde dat ze allemaal andere verwezenlijkingen nastreefden. Dit artikel wil tonen hoe het archief als gevolg daarvan almaar ingrijpend veranderde. Bovendien kan dit Gentse verhaal worden gekoppeld aan ontwikkelingen die ook in andere Belgische stadsarchieven plaatsvonden.

DE NIEUWSGIERIGHEID VAN HYESCHOUTHEER EN PARMENTIER

In 1817 werd het Gentse stadsbestuur aangepast naar het nieuwe Nederlandse model. Op dat moment werd pasbenoemd stadssecretaris François Hye-Schoutheer belast met het archiefbeheer. De archiefstukken lagen toen nog steeds op de plaats waar het ancien-régimebestuur ze had achtergelaten. Hye bracht het archief in beweging. Kort na zijn aanstelling vaardigde de stad een aanbesteding uit “*tot het maeken van dry nieuwe zaelen voor stads-archiven*”. Zelfs voor het modern archief werd toen al plaats voorzien. Een gelijkaardige centralisatie

Stadsarchivaris Victor Fris poseerde in 1924 met zijn personeel: bureelknecht Juliaan Boes, commies Aloïs Saeyns en onderbureeloverste Alphonse Bernhard. (Stadsarchief Gent, FO_GF_150).

gebeurde ook in andere steden, maar dit leidde niet tot grote herordeningen van het archief. In Oudenaarde beperkte Bartholomeus De Rantere zich bijvoorbeeld tot het beschrijven van het archief zoals hij het aantrof, zodat zijn inventaris eigenlijk slechts een plaatsingslijst is.

De Gentse secretaris-archivaris probeerde orde op zaken te stellen. Zo zorgde hij ervoor dat verschillende stukken die Charles-Louis Diericx — auteur van *Mémoires* over de Gentse geschiedenis — uit het archief had ‘geleend’, werden terugbezorgd. Dankzij zijn uitgebreide netwerk was Hye de geschikte man om de belangen van het Gentse archief te behartigen. Het eigenlijke archiefwerk — de zoektocht in het stadhuis naar interessante stukken, het ordenen en

beschrijven hiervan, ... — was daarentegen niet aan hem besteed. Vanaf 1825 of 1826 was Charles Parmentier daarom werkzaam in het archief. Hye en Parmentier vormden een goed team.

Toen in 1831 Hye overleed, beloofde het stadsbestuur Parmentier met de promotie tot stadsarchivaris. Een ere-archivaris moest daarnaast de rol van Hye overnemen. Liévin De Bast was weliswaar provinciaal archivaris, maar vooral lid van haast elke culturele commissie in Gent. Met De Bast als ere-archivaris zou het stadsarchief zeker niet in de schaduw blijven. Nog geen jaar later werd hij echter het slachtoffer van de cholera. Zijn opvolger was Auguste Van Lokeren, die evenmin veel archivalistische ervaring had, maar onder meer wel heel zijn leven lang redacteur was van de toonaangevende *Messenger des sciences historiques*.

Terwijl Parmentier in het stadhuis naarstig het stadsarchief bij elkaar zocht, was het ongetwijfeld Van Lokeren die ervoor ijverde dat het resultaat van deze zoektocht aan een groot publiek zou worden bekend gemaakt. In 1835 verscheen een *Notice sur le dépôt des archives de*

Op 9 november 1819 ging het stadsbestuur van Gent op zoek naar een aannemer voor het verbouwen van drie lokalen in het stadhuis tot archiefdepots. (Stadsarchief Gent, Modern Archief, F/12.).

HET VERGETEN ARCHIEFPERONEEL

Hye-Schoutheer was niet de enige Gentse archivaris die over personeel kon beschikken. De belangrijkste werknemer in de negentiende eeuw was Joseph De Moor, die van 1837 tot 1883 als hulparchivaris in het archief werkte. Het was hij die grotendeels het huidige uitzicht van het modern archief van de stad bepaalde. Ook in andere stadsarchieven kon de archivaris op helpende handen rekenen. Zij maakten de dienst uit in de leeszaal, stelden inventarissen op of maakten kopieën. In de jaren 1860 stonden maar liefst vijf medewerkers de Antwerpse stadsarchivaris Pieter Génard bij. De rol en het belang van deze onbekende archiefwerkers wordt maar al te vaak over het hoofd gezien. Ook hier ontbreekt jammer genoeg de plaats om ze uitgebreid te behandelen.

Gand in de *Messenger*. De beschrijvingen daarin waren summier, maar behelsden wel een groot deel van het oud archief. De structuur van het stadsarchief in de achttiende eeuw valt er nog in te herkennen. De *Notice* herinnert ook aan het enthousiasme dat in bepaalde archieven heerste op dat moment. In leper gaf bijvoorbeeld Jan-Jacques Lambin al in 1829 een *Tydrekenkundige lyst van onuitgegeven handvesten, opene brieven en andere bescheiden* uit zijn archief uit. De geschiedschrijving — die in België een vernieuwing doormaakte, zij het niet van dezelfde orde als in Duitsland en Frankrijk — maakte van dit groeiend archivalistisch bewustzijn en de grotere toegankelijkheid dankbaar gebruik. Een nieuwe generatie historici zocht immers meer dan voorheen naar bronnen in het archief.

DE UITSTRALING VAN VAN DUYSE EN DE BUSSCHER

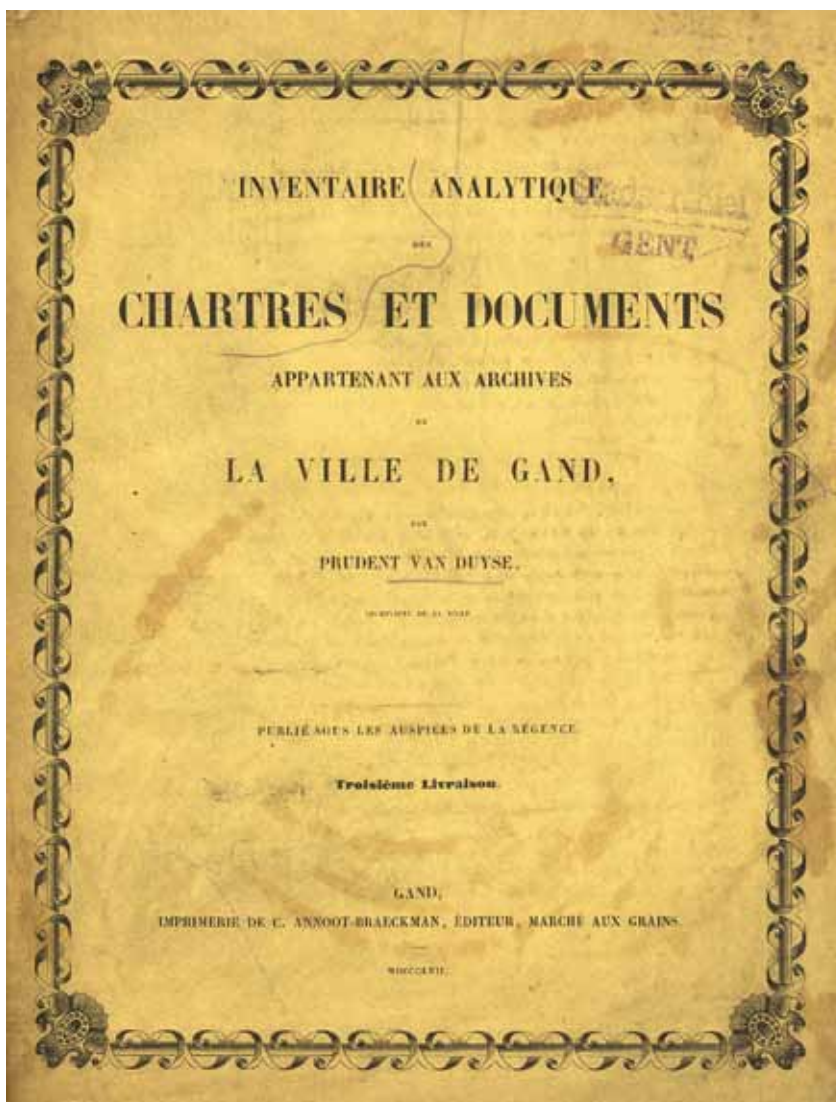
De opvolger van Parmentier was Prudens Van Duyse, die werd aangesteld in 1838. Deze bekende dichter had geen nood aan een ere-archivaris. Van Lokeren bleef weliswaar deze titel dragen tot aan zijn overlijden in 1872, maar hij werd enkel in uitzonderlijke gevallen nog geconsulteerd. De drukproeven van de *Inventaire analytique des chartres et documents appartenant aux archives de la ville de Gand* werden bijvoorbeeld door hem nagelezen. Ook Edmond De Busscher, die na het overlijden van Van Duyse in 1859 het beheer van het stadsarchief overnam, deed dat trouwens.

De *Inventaire analytique*, waarvan vier afleveringen verschenen tussen 1849 en 1867, vormt een mijlpaal in de Belgische archiefgeschiedenis. Hoewel de inhoud niet volledig vernieuwend is — een heleboel beschrijvingen zijn gebaseerd op zestiende-eeuwse inventarissen, terwijl het model van de inventaris ontleend is aan de *Inventaire analytique des chartres des comtes de Flandre van Jules de Saint-Genois* uit 1843-1846 — was het wel de eerste keer dat een gemeentebestuur bereid was de uitgave van een inventaris te financieren. Al sinds 1834 deed de nationale overheid hetzelfde voor het Rijksarchief. Vijftien jaar later kreeg dit op gemeentelijk niveau voor het eerst navolging. De Gentse inventaris leidde daarom tot een ministeriele omzendbrief, die alle Belgische gemeenten moest aanzetten tot gelijkaardige ondernemingen. Van Duyse zag zelf ook al het belang van

zijn werk in. In het jaarverslag van de stad voor 1849 schreef hij:

“En publiant un inventaire analytique de ses chartres et autres documents historiques, la ville de Gand a pris l’initiative sur toutes les autres villes du royaume: ce travail sera utile à l’histoire de notre commune et jettera de grandes lumières, tant sur l’histoire du pays, que sur celle de l’Allemagne, de l’Angleterre et de la France.”

Deze ambitieuze geest zou uiteindelijk alle archivarissen in België in zijn greep krijgen, zij het met vertraging. In 1855 moest Van Duyse nog vaststellen dat het Gentse voorbeeld maar weinig navolging had gekregen. Het ongeduld nam weliswaar toe. In Brugge hield de Société d’Emulation de druk op de ketel. Zij moest tenslotte tot 1871 wachten alvorens

Het voorblad van de derde aflevering van de *Inventaire analytique* uit 1857, waarin stukken uit de jaren 1545 tot 1586 staan beschreven. (Stadsarchief Gent, Modern Archief, AR/2013/259.).

het eerste deel van de *Inventaire des chartes* van Louis Gilliodts-van Severen verscheen. Deze zevendelige inventaris was veel uitgebreider dan het werk van Van Duyse, dat bovendien onvoltooid bleef. Binnen het geheel van negentiende-eeuwse inventarissen — waarvan een groot deel trouwens nog altijd wordt gebruikt — neemt de Gentse *Inventaire analytique* echter een voorname plaats in.

Van Duyse had een duidelijke mening over hoe het stadsarchief van Gent er moest uitzien. Niet alleen een gedrukte inventaris was belangrijk, ook moest het archief verder aangroeien. Haast alle onderdelen van het oud archief stonden open voor aanvullingen. Een deel daarvan werd ontdekt op de zolders van het stadhuis. Andere stukken werden verkregen door schenkingen. Ook beschikte de stadsarchivaris vanaf 1834 over budget voor onder andere het aankopen van archiefstukken, manuscripten en boeken. Vooral ambachts- en kloosterarchieven waren erg gegeerd. Wanneer de kans zich voordeed dergelijke stukken te verwerven, poogden alle stadsarchivarissen — bovendien in concurrentie met hun collega's uit het Rijksarchief! — steeds ze aan het stadsarchief toe te voegen.

De verschillende stadsarchivarissen hechtten ook veel belang aan de archiefbibliotheek. Van Duyse liet zich bij het aanschaffen van boeken graag leiden door de esthetische kwaliteit ervan. Voor mooie, geïllustreerde drukken uit de zestiende en zeventiende eeuw tastte hij graag in de geldbuidel. Toch werd niet heel het aankoopbeleid door bibliofilie bepaald. Veel van die oude werken handelden over de zestiende-eeuwse godsdiensttroebelen of over de Opstand, belangrijke episodes uit de Gentse geschiedenis. Daarnaast konden ook de genealogie, rechtsgeschiedenis en — vanaf 1849 — geschiedenissen van België op belangstelling rekenen.

Onuitgegeven handschriften werden ook door Van Duyse aangekocht. De Busscher zorgde ervoor dat deze verzameling van kronieken over Gent en het graafschap Vlaanderen erg groeide. Mogelijk kwam de interesse van de archivaris voort uit de literaire wijze waarop de geschiedenis in dergelijke manuscripten wordt verteld. De Busscher — auteur van *Recherches sur les peintres gantois, des XVIe et XVIIe siècles* — was in ieder geval een kunstminnaar. Oude drukken interesseerden De Busscher minder. In plaats daarvan kocht hij recente regionale geschiedschrijving aan en enkele technische werken uit Frankrijk over onder meer zegelkunde.

De rijkelijk versierde titelpagina van het eerste deel van *Toonneel des aerdrickx, ofte Nieuwe atlas, dat is beschryving van alle landen*, in 1649 uitgegeven door Willem en Joan Blaeu. (Stadsarchief Gent, GSA1.1C6).

De archivaris probeerde de vinger aan de pols van het historisch bedrijf te houden. Voor het eerst nam het stadsarchief namelijk abonnementen op diverse tijdschriften. Een verhoogd budget voor het archief maakte deze uitgaven mogelijk.

Dit aankoopbeleid verwaterde in de loop der jaren. Wat moest het stadsarchief van Gent bijvoorbeeld aanvangen met een vijftiende-eeuwse kopie van het "Secunda Secundae" uit de *Summa theologiae* van Thomas van Aquino? Voor dit "beau manuscrit in f° contenant plus de 800 pp." betaalde De Busscher in 1876 30 frank. Een zesdelige atlas van Willem en

Joan Blaeu uit de zeventiende eeuw vond de stadsarchivaris zelfs 120 frank waard. Het stadsbestuur meende dat deze uitgaven al te exuberant waren. Vanaf 1877 moest De Busscher eerst toelating vragen, alvorens hij tot aankopen mocht overgaan. Het archief kreeg ook minder budget toegewezen. In de jaren 1870 raakte het stadsarchief van Gent onmiskenbaar wat in het slop. De huisvesting van het archief was ook al lang niet meer toereikend. De stukken raakten verspreid over allerlei lokalen in het stadhuis. Samen met De Busscher, die zijn zeventigste verjaardag al in 1875 had gevierd, was het stadsarchief oud geworden.

ARCHIEFGESCHIEDENIS

Archieven brengen altijd problemen met zich mee. Sommige ervan zijn van eerder praktische aard, zoals de verzuring van archiefstukken. Andere problemen spelen zich af op een ander niveau. Een beheerder van een archief maakt bepaalde keuzes met betrekking tot onder meer de verwerving, ordening en presentatie ervan. Bovendien is er altijd iemand die al eerder datzelfde archief onder handen nam: de archiefvormer, een eerdere archivaris, ... Zij lieten altijd sporen na.

De huidige toestand van een archief dient daarom te worden geïnterpreteerd. Een archivaris moet stilstaan bij zijn eigen handelen en dat van zijn voorgangers. Dat is een van de voornaamste opdrachten voor de archiefwetenschap. De *Archiefterminologie voor Nederland en Vlaanderen* definieert haar als “de wetenschap die de archiefbescheiden, archiefvorming, archiefbewerking, archieven in hun context, alsmede haar relatie tot aanverwante wetenschappen, de faciliteiten rond de bewaring en het gebruik van archieven en de geschiedenis daarvan bestudeert”. Het historische element is van groot belang.

“Archivists cannot afford to leave their history in the hands of others, however capable: their research agendas are not driven by archival concerns,” schreef Barbara Craig in 1992. Hoewel Craig het misschien al te scherp stelt, moeten archivariissen inderdaad oog hebben voor archiefgeschiedenis. Zij maakt het mogelijk archief beter te begrijpen en dus ook te gebruiken. Zowel de beheerder als de bezoeker heeft daar baat bij! Dit blijkt maar al te goed uit het werk dat de afgelopen jaren al in Vlaanderen werd verzet. Uitbreiding daarvan blijft wel nodig. De bronnen voor deze archiefgeschiedenis zijn echter niet altijd voorhanden. Het eigen archief van archiefinstellingen is al te vaak onvolledig en slecht bewaard, terwijl onder meer oude inventarissen of correspondentie erg waardevol zijn. Een goede bewaring van dergelijke stukken is werkelijk elementair.

In het midden van de negentiende eeuw had het stadsarchief van Gent een hoogtepunt in zijn werking beleefd. Ook in andere steden slaagden dynamische archivariissen er toen in met een ongebreidelde werkwijze hun archieven uit te bouwen. Zij schreven talloze artikels en boeken over de geschiedenis van de stad waarin ze werkten, gebaseerd op stukken die onder hun beheer stonden. In hun archiefdepots gingen zij daarom op zoek naar orde, maar deze was eigenlijk slechts voor eigen gebruik bedoeld. De enige inventarissen die werden uitgegeven, waren zogenaamde “*inventaires analytiques*”. Daarin werden geen archiefstukken ontsloten, maar enkel de belangrijk geachte inhoud ervan. Volgens de huidige terminologie zijn dit geen ‘inventarissen’. Eerder gaat het om een ‘analytische’ geschiedschrijving, waarin de bronnen zelf voortdurend aan het woord waren.

Dergelijke publicaties zorgden ervoor dat archiefbezoek niet meer als een noodzaak werd gezien. Werken als de *Inventaire des chartes* van Gilliodts-Van Severen boden de historicus immers “*des sources, des éléments et des détails aussi précieux que multiples*”, zoals een recensent schreef. Een werk als *Louvain dans le passé et dans le présent* van Edward Van Even — verschenen in 1895, na een leven vol opzoekingen als stadsarchivaris van Leuven — deed hetzelfde, maar dan op een meer narratieve wijze. Hierin werd in voetnoot uitgebreid geciteerd uit archiefstukken uit het stadsarchief of Van Evens privécollectie. Het verleden verdween op deze manier “achter een woud van eruditie”.² Een historicus merkte in 1849 bijvoorbeeld op dat Lambin na veertig jaar werken waarschijnlijk nog slechts zijn eigen werken moest overlopen om de inhoud van het leperse archief te kennen.

Uiteindelijk kwam de toegankelijkheid van de archieven in het gedrang voor zij die er wel nog naartoe wilden. Na een lange carrière — waarin hij bovendien nauwelijks met reglementen diende rekening te houden — kon de archivaris een “*gardien jaloux*” van zijn archief worden. Een stadsarchivaris bepaalde grotendeels zelf wie hij wilde toelaten in zijn leeszaal, wat tot ergernis leidde bij mensen aan wie de toegang werd geweigerd. Toch waren archieven net ook erg op bezoekers gericht. De mooie stukken die Van Duyse en De Busscher aankochten, dienden aan een publiek te worden getoond. Zij hielden zelfs een gastenboek bij, waarin de voornaamste bezoekers, zoals kunstenaars en buitenlanders, mochten tekenen. Veel archieven stelden zelf hun topstukken

tentoon of stonden ze af aan een stedelijk museum, waarvan de archivaris overigens soms de conservator was.

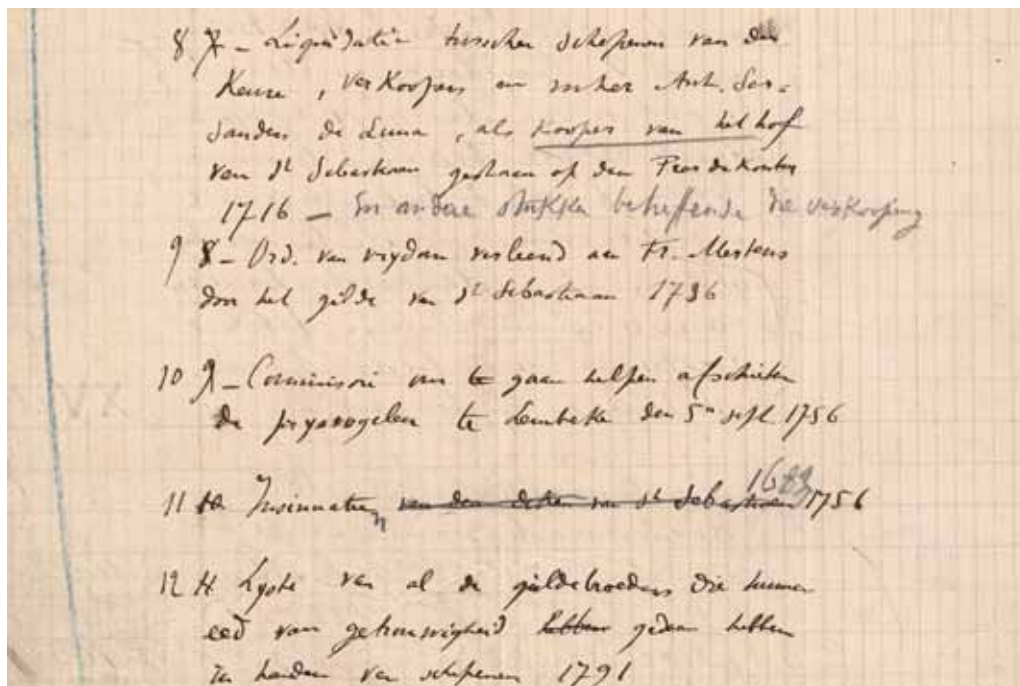
In welke mate het Gentse aankoopbeleid representatief is voor de Belgische situatie, is tot dusver nog onduidelijk. Volgens Louis-Prosper Gachard was Gent in 1853 de enige stad waar een jaarlijks budget voor het archief werd voorzien. In andere steden was er ongetwijfeld ook de mogelijkheid om stukken aan te kopen, mits goedkeuring van het schepencollege of de gemeenteraad. De aanwinsten voor het stedelijk museum, de bibliotheek en het archief konden ook worden gecoördineerd door eenzelfde commissie, zoals dat in Oudenaarde gebeurde. De commissie aldaar kreeg vanaf 1846 jaarlijks 350 frank ter beschikking voor het bekostigen van aankopen. Over de aanwinsten die archieven in de negentiende eeuw wisten te verwezenlijken is evenwel nog te weinig geweten, absolute topstukken zoals de schepenbankregisters in Leuven misschien uitgezonderd. De reconstructie van aanwinstenlijsten e.d. vergt echter diepgravend onderzoek, wat tot dusver nog te weinig gebeurde.

DE MODERNISERING VAN VANDER HAEGHEN EN FRIS

Na het overlijden van De Busscher werd Victor Vander Haeghen in 1882 aangesteld als stadsarchivaris. De 27-jarige Vander Haeghen had niet alleen in Gent en Luik gestudeerd, maar ook in Duitsland en Frankrijk. Aan de universiteit van Gent verzorgde hij vanaf 1890 lessen in de paleografie. Een van zijn studenten was Victor Fris, die hem in 1917 zou opvolgen in het archief.

De benoeming van Vander Haeghen vormt een keerpunt in de geschiedenis van het stadsarchief van Gent. Ze maakt deel uit van een vernieuwing in het Belgische archiefwezen, die voor 1914 in vrijwel heel het land ingang leek te vinden. Deze vernieuwing blijkt nog het meest uit de inventarissen die werden gepubliceerd. In plaats van de oude *Inventaires des chartes* of *Inventaires analytiques* werden *Catalogues méthodiques générales*, zoals Vander Haeghen zijn inventaris van het oud archief van Gent uit 1896 betitelde, opgemaakt en uitgegeven.

De eerste wilden, zoals een recensent over de leperse *Inventaire analytique et chronologique* van Isidore Diegerick schreef, “*un résumé analytique clair et précis de chaque pièce*” geven, die uitgebreid genoeg was “*pour que dans les cas ordinaires on puisse se dispenser*

De uitgegeven *Catalogue méthodique générale* beschrijft het oud archief op reeksniveau. De stukken in deze reeksen staan beschreven in een onuitgegeven inventaris, die werd opgesteld tussen 1882 en 1889. Talloze aanpassingen en aanvullingen tonen hoe de inhoud van het oud archief steeds bleef veranderen, zoals bij de hier afgebeelde beschrijving van het archief van de Sint-Sebastiaansgilde (reeks 155¹). (Stadsarchief Gent, Oud Archief, reeks 97, nr. 85/4, f° 18v°.).

d'avoir recours à l'original". Een *Catalogue méthodique générale* beschrijft daarentegen op beknopte wijze alle archiefreeksen van een archief, liefst aangeduid met hun oude naam. Archiefbezoek werd zo onontbeerlijk, want de inventaris was slechts een gids, "un poteau indicateur". Alleen de inhoud van het archief en niet van de stukken zelf moest er in terug te vinden zijn. De *Inventaires des chartes* werden gereduceerd tot regestenlijsten, die eventueel een bijlage bij de inventaris konden vormen.

Ook op andere vlakken brak Vander Haeghen met zijn voorgangers. Hij hanteerde een veel striktere opvatting over wat het stadsarchief hoorde te bevatten. Archief van Gentse families en personen hoorden er volgens hem niet thuis, net als de kronieken van De Busscher, die in de universiteitsbibliotheek werden ondergebracht. Onder druk van het stadsbestuur werd ook het modern archief onder handen genomen. Dit maakte in 1890 een verhuizing naar de Troonzaal in het stadhuis mogelijk. Net als zeventig jaar eerder kon toen het hele archief op een plaats worden samengebracht. Toch bleef de huisvesting van het stadsarchief een probleem. Pas in de jaren 1920 slaagde Victor Fris erin het stadsbestuur te overtuigen het archief uit het stadhuis weg te halen. Het duurde uiteindelijk nog tot 1932 alvorens het archief de deuren kon openen in de voormalige Berg van Barmhartigheid. Een nieuwe tijd brak toen aan.

CONCLUSIE

Tussen 1817 en 1925 veranderde het stadsarchief van Gent ingrijpend. Terwijl een initiële nieuwsgierigheid vooral gericht was op het verzamelen van stukken en het beschrijven hiervan, werd in het midden van de negentiende eeuw vooral presentatie belangrijk. Het archief moest enerzijds mooie stukken bezitten en diende deze te tonen. Anderzijds werd er een *Inventaire analytique* opgesteld, die een kloof sloeg tussen onderzoekers en archief. Pas aan het einde van de negentiende eeuw werd heel het archief ontsloten voor alle gebruikers. Deze modernisering kende zijn bekroning in een almaar betere huisvesting voor het Gentse archief. ■

- 1 Dit artikel is gebaseerd op *De droom van een archivaris. Een analyse van de constructie van het stadsarchief van Gent en zijn collecties tussen 1800 en 1930* (Master na Master in de Archivistiek, 2013). Een herwerking hiervan zal verschijnen in de Verhandelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent. Ik wil Gustaaf Janssens en Pieter-Jan Lachaert bedanken voor hun begeleiding. Daarnaast maakte ik gebruik van 'In Tempels onzer Vaderlandsche Geschiedenis'. *De Belgische stadsarchieven en hun archivariissen in de negentiende eeuw* (Master in de Geschiedenis, 2012). Jo Tollebeek en Pieter Huijstra ben ik daarom ook dankbaar.
- 2 De uitdrukking is ontleend aan TOLLEBEEK, Jo, 'Het archief. De panoptische utopie van de historicus', in: *Feit & fictie*, 4 (1999) 3, p. 42.